

Др. М. Гнатшак.

Цар Соловей.

З історії українського словянофільства й символіки.

(Докінчення).

Переходимо до ідеології поеми. Як відомо, словянофільська ідея, котра вже і в давніших віках тут і там, як ось у творах Кріжаніча в 17 стол., починала проблискувати — вповні розвинулася щойно під впливом німецької ідеалістичної філософії, Гердерових історіософічних ідей, а головню: національного відродження словянських народів. Дослідник Кирило Методіївського брацтва М. Возняк пише, що словянофільство „було природним вислідом національного відродження словянських племен на прикінці 18. в. Його джерелом був глибокий національний інстинкт і змагання вибороти народню й політичну волю. Перших засобів доставили йому національна традиція й визвольні ідеї європейської освіти, яка безпосередню надхнула багатьох діячів словянського відродження з кінця 18. в. А ціллю всесловянської ідеї було визволення цілих племен, що ледви животили під усяким фізичним і моральним гнетом... Шляхом до цього мала бути національно-освітня солідарність, на яку вказували племінні й історичні звязки.“

Таке сформулювання найближче підходить до первісної словянофільської ідеї, яка знайшла свій вислів передовсім у словацького поета й ученого Івана Коляря. Він дав у своїй величезній збірці сонетів п. з. „Slávy dcera“ поетичне, а в творі „O literarnej vzájemnosti“ ідеологічне обоснування цієї ідеї — обмежуючи її декуди, з тактичних оглядів, до виключно культурних інтересів.

Основна ідея Колярової „Дочки Слави“, як вказує м. ін. Якубец у праці „Jan Kollár“, — це ідея згоди, солідарности всіх словян супроти зовнішнього ворога, який тут уосіблений у німцях. Ця ідея згоди брениць у Коляря на кожному кроці, ось напр. таке типове місце з „Дочки Слави“:

Zřídte obec, jedním jménem zvanou,
Pernou, at ji cizí holomci,
Svornou, at ji vlastní lakomci
Nezbourají novou zase ránou.

При цьому Коляр усе таки вповні свідомий, що поодинокі культурні словянські народи не зрезигнууть зі своєї національної

самостійности, — і признає їм це право, — як це підкреслив м. ін. Др. І. Брик у праці про Шевченкову поему „Іван Гус“, та проф. Якубец у згадуваній розвідці.

Для нас тут ще важне, що ідеї Коляра були найпопулярнішою формуляцією словянофільства, та що його „Slávy dsega“, як каже Пипін, започаткувала цілий ряд поетичних творів на все-словянські теми у різних народів. Праця Коляра про словянську взаїмність була Руданському легко доступна вже хоч би тому, що в 1838. і 1840. рр. вийшли аж два її переклади в популярних російських журналах. Зрештою з інших фактів знаємо, що Руданський розумів і словацьку й чеську мову.

Ідеї Коляра та інших чехословацьких словянофілів, які на перше місце ставили гердерівський ідеал гуманности та будували взаїмність на рівному праві для всіх, — у інших словянських народів змодифікувалися, переважно в тому напрямку, що долучилися до них месіяністичні думки, які дозволяли кожному свій власний нарід класти на упривілеєному місці. Такий характер має польський месіянізм з Товіянським, Міцкевичем, Круліковським, — а у всій своїй силі проявився національний егоїзм у тій формі московського словянофільства, яку репрезентували Данилевський, Погодін, Катков і ін. Лише українські словянофіли зуміли бодай до деякої міри погодити месіяністичну ідею з принципом повної рівноправности всіх словянських народів. Вони вірили, що, як сказано в „Жизні Куліша“, — „дух українського люду більш, ніж який інший, здоліє словянський мир у одно живе тіло стулити“. Вони мріяли, що столицею всесловянської федерації вільних народів буде український Київ, що „камінь, яким погордили будівничі, стане в основі будівлі“. Але при цьому вони з великим натиском підкреслювали вільний розвиток кожного народу, як основу співжиття союзу словянських держав.

Українське словянофільство найвиразніше виявилось в ідеології Кирило-Методіївського Брацтва. Суть цієї ідеології оформлена коротко в „Уставі Словянського Товариства св. Кирила і Методія“. Головна його ідея — це зєдинення словянських народів; а дальші засади м. ін. такі:

При зєднанні кожне словянське плем'я повинно мати свою самостійність. Кожне плем'я повинно мати народній уряд і зберігати повну рівність горожан щодо їх походження, християнських віроісповідань і становища. Уряд, законодавство, право власности й освіта в усіх словян повинні ґрунтуватися на християнській релігії. При такій рівності освіта й чиста моральність повинні служити умовою участі в уряді. Повинен існувати спільний словянський конгрес із представників усіх племен.

Українське організоване словянофільство в 1847. році обірвалося, з викриттям Брацтва. Але в інших формах, а також у других народів, воно жило ще далі. Та прийшов 1848. рік. Словянські народи підчас політичної акції показали розєднаними і слабими.

Словянофільські ідеї почали поволі забуватися. Лише в Росії

далі вегетували, виродившись в теорію, яка не має нічого спільного з ідеалами перших словянофілів. Але саме це московське словянофільство цвило в часах, коли Руданський писав „Царя Соловея“ — і воно могло причинитися до розбудження словянських інтересів у нашого поета — хоч ідеологія поеми діаметрально протилежна.

Головна принука до словянофільства Руданського містилася в культурно-суспільній атмосфері Петербурга 50-их років. Давні діячі української літератури Куліш, Костомарів, Шевченко, осіли в Петербурзі, і разом з молодшим поколінням письменників, до якого належав і Руданський, почали інтензивно працювати. Перебуваючи в роках 1855—1861 в Петербурзі, Руданський мусів стрічатися зі старими діячами, а головню з Костомаровом, котрий пізніше, у 1870. році, навіть гостював у Руданського в Ялті. А про Костомарова знаємо, що він у 40-их роках був головним організатором й ідеологом Кирило-Методіївського Брацтва. Крім того дуже могли тут заважити теж ті поеми Шевченка, в яких словянофільство знайшло свій відгомін.

*

Словянофільська ідеологія поеми „Цар Соловей“ є ось яка: Чехи, поляки, москалі й українці походять з одної словянської сімї. Для чехів характеристична лагідність вдачі і нахил до музики. Легкодушність, а при цьому теж естетичні нахили, — це характеристика українців. У поляків на перший плян виступає лицарська поведінка, інтелектуальні заінтересування і гордовитість. Одинокі москалі змальовані в негативних, дуже чорних красках. Навіть іменем, яке їм дав автор — Причепа — він неначе хоче зазначити, що вони не вповні належать до словянської сімї. Словянські народи повинні жити між собою у згоді, але кожний з них повинен заховати свою повну самостійність. Мати приказує дочці Україні, щоби вона не бажала чужого майна, але і свого щоби нікому не віддавала. Знову ж цар Соловей дає дітям заповіт, щоби вони жили „кожне в своїй силі“, тільки щоби „кохалися“ і щоби всі четверо збиралися на спільні наради.

Центральна ідея поеми нагадує ідеологію Кирило-Методіївського Брацтва. Основні тези — а саме самостійність кожного словянського народу, федерація і всесловянський конгрес — оформлені тут у поетичному скороченні. І в цій саме формі міг Руданський одержати ті ідеї лише від бувших Кирило-Методіївських братчиків — хоч обширною ідеологічною базою для них були твори чеських словянофілів, особливо Коляра.

На начитаність Руданського у творах діячів чеського словянофільства вказує теж симпатія, з якою змальований чеський нарід. Його характеристика відразу насуває на думку крилате слово про „národ holubičí“, знане зі 140. сонету „Slávy dcery“. Пастушок — це одинокa особа з цілої словянської родини, якій нічого не можна закинути. Його одного цар Соловей на свому суді хвалить. Він навіть ворога німця наділяє майном, — а при-

знаючи страшні кривди, які діялися Україні й Польщі від Московщини, все таки не дозволяє строго карати московського брата. Ця риса характеру виідеалізованих чехів вказує на ідею християнської любови ближнього, таку важну в ідеології Кирило-Методіївського Брацтва, — а також на Колярів ідеал гуманности, оформлений у „Дочці Слави“ між іншим ось як:

Děj ten smutný s jeho časy zlymi
Má nám sloužiti jen k silnému
Podnětu, ne k pomstě nad jinými.

До поляків відноситься автор незле, — хоч приписує їм теж національний егоїзм. Мимо того, остаточну розвязку поеми приносить спільна перемога військ Златокрилої й Мисливого над Причепюю. І це є відгомін живої пропаганди, яку розводили поляки на Україні перед повстаннями, послуговуючися дуже подібними аргументами.

Зате зовсім інше відношення автора до московського народу; тут він дуже сильно відхиляється від ідей як чеського, так і Кирило-Методіївського слов'янофільства. До Московщини ставиться автор з явною ворожістю — і лише слов'янофільська теорія каже йому вкінці таки змилосердитися над Причепюю. Тут Руданський найближче підійшов до польської форми слов'янофільства. Як відомо, теорія польського месіанізму спирається на думці, що слов'янський світ, так само як і всесвіт, має дві сторони. Ясна його сторона — це ідея всеслов'янського брацтва, любови ближнього, християнства, Польщі як месії народів. Темна, деструктивна сторона — це московський царський деспотизм, для якого Міцкевич у своїх творах, ось хоч би у „Дзядях“, не жалував чорних красок. Це охоплення сути польського месіанізму, усвідомлене вже Пипіном у його „Історії слов'янських літератур“, — є взором, на якому побудована техніка чорно-білого малювання характерів у поемі „Цар Соловей“. Це тим більше правдоподібно, що в поемі знаходимо й інші сліди начитання автора в творах Міцкевича, та що Руданський взагалі добре знав польську мову, літературу й культуру.

Дивно виглядає факт, що зі своєї системи слов'янського світа Руданський зовсім виелімінує південнослов'янські народи. Є це виключене, щоби він це зробив з невідомости — бо жув читаний і знав ідеологію Кирило-Методіївського Брацтва, де південні слов'яни грають свою роль. Отже причини треба шукати де інде. І тут підходимо до другої головної ідеї твору. Руданського, як українця, найбільше цікавила не справа загальнослов'янська, але проблема відношення України до двох сусідніх слов'янських народів, польського і московського. На це вказує ціла фабула, зосереджена при історії України, Польщі й Московщини. І лише щоби вдержати цілість твору як слов'янофільської концепції, впроваджує поет теж виідеалізовану персоніфікацію чехів, як творців слов'янофільської ідеї. Тимчасом південні слов'яни залишилися зовсім поза кругом заінтересувань

